

a 22.00 wieczorem), a ponad 60% jest przeciwna tego typu działaniom. Jednocześnie więcej przeciwników zamykania parków na noc jest wśród mężczyzn, zwłaszcza w wieku od ok. 18 do 24 lat. Natomiast im respondenci byli starsi, tym przychylniej odnosili się do pomysłu czasowego zamykania parków.

Zdaniem większości ankietowanych, parki mają być więc terenami, gdzie wstęp nie jest biletowany, gdzie nie ma selekcji osób je odwiedzających i które są dostępne przez całą dobę. Oznacza to, iż parki Łodzi w rozumieniu ich użytkowników nie mają być terenami, w obrębie których obowiązują jakiegokolwiek ograniczenia formalne, ale które są terenami publicznymi, ogólnodostępnymi, gdzie w przyjemnej dla wzroku scenerii roślinnej można w każdej chwili skorzystać z oferowanych atrakcji.

Podsumowanie

Obraz parków Łodzi i oczekiwań społecznych względem ich funkcji, zagospodarowania i funkcjonowania nie nastraja pozytywnie. Parki Łodzi jak pokazuje badanie, nie są w istocie parkami, a co najgorsze — nie ma społecznej potrzeby, aby nimi

się stały. Parki będące syntezą natury i kultury to raczej pusta, społecznie niepotrzebna idea. Funkcje parków mają się ograniczać do zaspokojenia zasadniczych potrzeb społecznych, tj. mają znajdować się w nich podstawowe urządzenia rekreacyjno-wypoczynkowe dla dzieci, młodzieży i dorosłych, mają być również miejscem, gdzie można pobawić się z dzieckiem, aktywnie spędzić czas, grając np. w piłkę koszykową, lub spotkać się ze znajomymi, usiąść i pograć w karty.

Parki jako obiekty syntetyzujące naturę i kulturę nie mają racji bytu dopóty, dopóki nie zostaną zaspokojone podstawowe potrzeby rekreacyjno-wypoczynkowe ich użytkowników. Można co najwyżej mieć nadzieję, iż z czasem obszary bezpośrednio sąsiadujące z terenami mieszkaniowymi nasycą się podstawową infrastrukturą techniczną służącą wypoczynkowi, a wówczas w parkach ponownie znajdzie się miejsce na kulturę, sztukę i potrzeby społeczne wyższego rzędu.

Wioletta Kacprzyk,

Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki,
Ośrodek Rozwojowo-Wdrożeniowy Lasów Państwowych, Bedoń

Użytki ekologiczne jako miejsca fascynacji przyrodniczych

To, że nieskażona przyroda jest gwarantem dobrego odpoczynku, jest rzeczą powszechnie wiadomą. Czy jednak równie powszechna jest świadomość, że podobny wymiar może mieć zieleń terenów zdegradowanych? Każde miasto posiada nieużytki. Mogą być trwałe, czasem są nimi tylko przez pewien czas, zawsze jednak są miejscem, gdzie przyroda walczy o przywrócenie równowagi.

Podpatrywanie tych procesów może budzić fascynację. Jedną z częstych roślin na takich terenach jest fiołek, zwany pospolicie bratkciem. Nasiona tej rośliny posiadają mały pęcherzyk z olejkiem. Rzeczą zadziwiającą jest to, że póki ten pęcherzyk połączony jest z nasieniem, nie ma ono możliwości kiełkowania. Przyroda nieprzypadkowo tworzy sobie takie ograniczenia. Celem jest tu właściwe rozprzestrzenienie gatunku. Jak to się dzieje? Natura działa systemowo, tworząc zaskakujące związki. Okazuje się, że olejkiem z tych pęcherzyków mrówki karmią swoje młode. Zbierają nasiona fiołków i niosą je do gniazda, gdzie odcinają potrzebne im pęcherzyki. Nasiona zyskują w ten sposób siłę do kiełkowania i dzięki temu fiołki pojawiają się w różnych miejscach.

Nie wystarczy objąć ochroną

Temu podobne zjawiska możemy obserwować wokół nas, nie oddalając się zbytnio od domu. Wystarczy odwiedzić niedaleki nieużytek. Popularyzacja wiedzy przyrodniczej to w naszym kraju w dużej mierze wciąż cel, a nie codzienność. Nie potrzeba jednak wielkich środków, aby ten cel osiągać. Od szeregu lat Wydział Gospodarki Miejskiej i Ekologii Urzędu Miejskiego w Świętochłowicach prowadzi realizację programu budowy użytków eko-

logicznych. Słowo „budowy” zostało tu użyte nieprzypadkowo. Nie wystarczy bowiem objąć jakiś wartościowy obszar ochroną i tak go pozostawić. Miasta — zwłaszcza takie jak Świętochłowice, leżące w centrum aglomeracji górnośląskiej — posiadają szereg terenów o istotnym potencjale przyrodniczym, choć jednocześnie nie będących obiektami o szczególnie cennej przyrodzie. Jest tu dużo terenów przemysłowych i nieużytków zdegradowanych działalnością człowieka. Pozostawione same sobie odbudowują w sposób naturalny walory przyrodnicze. Często są to tereny izolowane o ograniczonej wielkości. Wiele

Użytek ekologiczny przy stawie Foryska. Tablica informacyjna o różnych gatunkach drzew rodzimych i ich odmianach ozdobnych

cd. s. 80 ►

► cd. ze s. 79

Widok na jeden ze stawów w dawnym wyrobisku na terenie użytku ekologicznego wzgórze Hugona

z nich posiada jednak duże zróżnicowanie siedliskowe i mimo uboższego składu gatunków znaleźć tu można także gatunki chronione. Zachodzące tu procesy sukcesji zmierzają do wykształcenia trwałych zbiorowisk roślinnych. Izolacja spowalnia te procesy i tu pojawia się pole do działań wspomagających.

Przyroda oczywiście „sama da sobie radę”, jest jednak jeszcze kwestia czasu, którego my, ludzie, nie mamy za wiele. Wspomaganie procesów przyrodniczych jest więc grą wartą zachodu. Pojawia się tu dodatkowa możliwość, by w myśl zasad zrównoważonego rozwoju wykorzystać te działania również dla celów społecznych. Uzyskuje się szereg korzyści, z których najważniejsze to ochrona i wzmocnienie źródła zasilania lokalnego systemu przyrodniczego, popularyzacja wiedzy przyrodniczej, rozwijanie świadomości ekologicznej, na której budowane jest zdrowe środowisko zamieszkania, rozwój atrakcyjnych form rekreacji w najbliższym otoczeniu oraz zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej sąsiadujących terenów. Jest tu więc wymiar przyrodniczy i społeczny, a nawet ekonomiczny. Przy rozważnym podejściu urbanistycznym, które — odpowiednio modelując procesy inwestycyjne w sąsiedztwie — zapewni spójność struktury przyrodniczej, jesteśmy w stanie uzyskać również ład przestrzenny rozwoju z użytkiem ekologicznym jako stymulatorem.

Trzy świętochłowiackie przykłady

Czy taka świetlana wizja jest możliwa do osiągnięcia? Działania podejmowane w Świętochłowicach wydają się stopniowo osiągać kolejne cele i zachowywać dobrze rokującą konsekwencję. Tereny przeznaczane pod użytki ekologiczne są we władaniu gminy. Problemy własnościowe dla wielu miast są barierą zatrzymującą podobne działania. Użytki wyznaczono tu trzy: wzgórze Hugona, staw Foryśka i Lasek Chropaczowski. Są to tereny odległe od siebie, ale wpisują się dość korzystnie w system przyrodniczy. Wzmocnieniem dla tego systemu będzie planowany system ścieżek rowerowych, których przebieg ustalany jest wspólnie z sąsiednimi gminami.

■ Wzgórze Hugona

Wzgórze Hugona jest obszarem leśnym na terenie pofalowanym z wieloma wyniesieniami, nasypami, dołami, skarpami i oczkami wodnymi. Obecna rzeźba terenu jest wynikiem dawnej, odkrywkowej działalności wydobywczej. Dominują tu wtórne zalesienia topolami, brzożami, jesionami i robiniami. Fragmentem

Widok na staw w centralnej części użytku ekologicznego Lasek Chropaczowski

tami zauważalne są pozostałości buczyn, dąbrowy i ągru. Wytyczono tu ścieżkę dydaktyczną z tablicami podającymi podstawowe informacje o terenie. Teren wykorzystywany jest głównie na spacer i wycieczki rowerowe, co z jednej strony cieszy, z drugiej zaś jest problemem z powodu dewastacji ścieżek przez entuzjastów kolarstwa górskiego.

■ Staw Foryśka

Terem wokół stawu Foryśka to w przewadze obszar łąkowy z rozproszonymi grupami brzoż, olch, głogów i wierzb. Duży obszar zajmuje hałda, na której posadzono zagajnik topolowy. Topole to, niestety, drzewa siedlisk wilgotnych i na suchej, jałowej hałdzie rosną fatalnie. Najcenniejsze przyrodniczo są szuwary porastające brzegi stawu. Zaprojektowano tu ścieżkę okalającą staw. Poza spacerami ma ona umożliwiać również jazdę na rowerach. Planowane jest wybudowanie estakady dla rowerów ponad zabagnionym fragmentem terenu oraz pomostu na wodzie, który ma umożliwić domknięcie ścieżki wokół stawu od strony stromej skarpy kończącej nasyp hałdy. Stawem opiekuje się lokalne koło wędkarskie. Codzienna obecność wędkarzy zapewnia poczucie bezpieczeństwa i utrzymywanie terenu w czystości. Wybudowano tu pływające podesty do wędkowania. Grupy drzew i krzewów urozmaicono głównie gatunkami dającymi owoce i schronienie dla ptaków, zadbano, by tworzyły barwną kompozycję od strony osiedla. Szczególnie szuwary są wartościowym miejscem lęgowym łysek, kokoszek wodnych, kaczek i perkozów. Staw jest zarybiony. Pewnym problemem dla wędkarzy jest tu obecność żółwi, które ktoś kiedyś wpuścił do wody. Tablice dydaktyczne, jakie tu ustawiono, prezentują wybrane gatunki zwierząt, roślin zielnych oraz drzew i krzewów. Starano się, by zakres podawanych informacji składał się raczej z ciekawostek niż wiadomości podręcznikowych. Już teraz, po realizacji części zamierzonych działań, można powiedzieć, że taki teren, jakim jest otoczenie stawu Foryśka, może pełnić ważną funkcję siedliska

dla ptaków i źródła dyspersji — rozsiewu nasion roślin szczególnie odpornych na antropopresję, a jednocześnie stanowi urozmaicenie rekreacyjne okolicznych terenów mieszkaniowych.

■ Lasek Chropaczowski

Teren Lasku Chropaczowskiego to w części zalesienie ewoluujące w kierunku grądu, w części teren o charakterze łągowym, silnie przekształcony przez człowieka, i w części lasek z dominacją topoli i bzu czarnego w podszycie. Stwierdzono tu występowanie zaskrońca, płazów i znacznej liczby ptaków. Z roślin chronionych można tu znaleźć przytulię (marzanekę) wonną i przedstawiciela storczyków — kruszczyk szerokolistny. Także ten teren nie jest szczególnie cenny, ale ma istotne znaczenie ekologiczne, zwłaszcza dla ptaków i płazów. Ponieważ jest dość mocno izolowany od innych terenów zieleni poprzez obszary zwartej zabudowy, ruchliwe ulice i tereny przemysłowe, źródła nasion dla naturalnej sukcesji są tu bardzo ograniczone. Z tego względu zdecydowano o podjęciu próby wprowadzenia pewnych gatunków grądowych i stopniowej przebudowie drzewostanu w kierunku grądu i łągu. Sieć istniejących ścieżek częściowo zaadaptowano. Starano się wydzielić w terenie miejsca dla zwierząt i swobodnego rozwoju roślinności, kierując ruch ludzi poza nimi. Skrajem terenu poprowadzono ścieżkę rowerową, wpisującą się w sieć ścieżek dla całej gminy. Wokół stawu poprowadzono ścieżkę dydaktyczną z czterema przystankami. Tablice na przystankach dotyczą zagadnień ekologii, życia ptaków, roślinności zielonej i zróżnicowania gatunkowego drzew i krzewów. Zawierają one ciekawostki i zdjęcia, wskazują lokalizację drzew opisanych tabliczkami. Opisano w ten sposób różne gatunki drzew rosnących wzdłuż trasy ścieżki. Zaproponowano, by część topól, stanowiących obecnie zagrożenie ze względu na swoją wielkość i lokalizację w pobliżu ścieżek, przekształcić w rzeźby z pni. Wybór lokalizacji rzeźb uzależniono od wyróżniających się osi widokowych. Część starych topól, nawet usychających, które rosną z dala od ścieżek, pozostawiono jako obiekty wartościowe np. dla dzieciółów czy motyli.

Na skrzyżowaniach wielu ścieżek umieszczono tablice orientujące w terenie. Pomagają one w odnalezieniu właściwej drogi i odśledzeniu ciekawych miejsc i opisanych drzew. Tabliczki z nazwami drzew to zafoiowane kartki papieru, wiązane na pniach gumowymi opaskami. Nie szkodzą drzewom, a obroną przed ich dewastacją jest wysokość na jakiej są umieszczone. Ławki są z kłód drzew, dzięki czemu trudno je zniszczyć, muszą być jednak wymieniane co kilka lat z naturalnych względów.

Dla właściwego wykorzystania użytków ekologicznych dla rekreacji ekologicznej i ich ewentualnego wzbogacenia konieczne jest opracowanie użytecznej dokumentacji. Z jednej strony ma ona ocenić zasadność objęcia terenu ochroną (bądź ją wykluczyć), z drugiej zaś — określić możliwości realizacji. Rzeczą pierwszorzędą jest waloryzacja terenu, wskazująca fragmenty terenu do bezwzględnej ochrony, do ewentualnego wzbogacenia bioróżnorodności i takie, które dają większą swobodę projektową. Wykonanie takiej waloryzacji powinien prowadzić zespół różnych specjalistów pod kierunkiem głównego projektanta. Wnioski z tak wykonanej waloryzacji muszą być opisane w sposób dostępny nie tylko dla ścisłego grona fachowców. Powinny dawać wystarczającą podstawę dla decyzji podejmowanych przez projektanta i władze lokalne. Projektant w ostatecznym podsumowaniu nadaje właściwą wagę poszczególnym składowym waloryzacji. Poniżej przedstawiono podstawowe kryteria, jakie powinny być wzięte pod uwagę. Są to kryteria ekologiczne, dotyczące roślinności, fauny i czynników kulturowych. Nie ma obowiązku tworzenia elaboratów dotyczących każdego z kryteriów. Często wystarczy doświadczenie i wprawne oko, by wyłowić najistotniejsze wartości. Każde z wymienionych kryteriów musi być jednak rozważone.

I. Kryteria ekologiczne

■ Rola w strukturze terenu

- źródło zasilania systemu zieleni — wysoka wartość — ograniczona ingerencja,
- element korytarza ekologicznego — wartość pośrednia — zmiany zależne od lokalnych uwarunkowań, pożądane wzbogacenie bioróżnorodności,
- element uzupełniający — niska wartość — zmiany zależne od lokalnych uwarunkowań,

■ Powiązanie ze strukturą przyrodniczą miasta

- dobrze powiązane z innymi elementami — wysoka wartość — możliwe wzbogacenie bioróżnorodności,
- obiekt izolowany — niska wartość — możliwe różne formy zagospodarowania,

■ Zróżnicowanie siedliskowe

- wysokie — wysoka wartość — możliwe wzbogacenie bioróżnorodności,
- niskie — niska wartość — możliwe różne formy zagospodarowania,

■ Kształt terenu

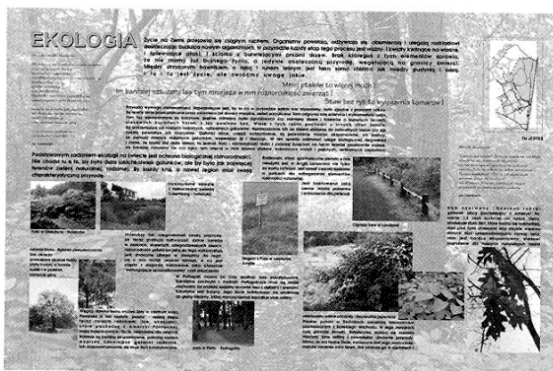
- zwarty — wysoka — różne formy zagospodarowania, zależnie od potrzeb,
- o rozbudowanej linii brzegowej — średnia wartość — możliwe wzbogacenie bioróżnorodności,
- rozczłonkowany — niska wartość — możliwe wzbogacenie bioróżnorodności, różne formy zagospodarowania,

■ Rozmiar terenu

- ponad 2 ha — duże znaczenie — pożądane wzbogacenie bioróżnorodności,
- 0,5-2 ha — średnia wartość — możliwe wzbogacenie bioróżnorodności,

cd. s. 82 ►

► cd. ze s. 81

Tablica omawiająca wykorzystanie ekologiczne nieużytków w Polsce i na świecie. Użytek ekologiczny Lasek Chropaczowski

- poniżej 0,5 ha — niska wartość — możliwe różne formy zagospodarowania,
- **Warunki glebowe**
  - możliwa adaptacja — ograniczone działania agrotechniczne,
  - konieczna częściowa wymiana gleby — działania agrotechniczne na fragmentach terenu lub ograniczone użyźnianie całego terenu,
  - konieczna pełna zmiana — wymiana całej wierzchniej warstwy gruntu,
- **Stosunki wodne**
  - możliwa adaptacja — w zależności od sytuacji ograniczone działania projektowe lub wzbogacanie wartości ekologicznych,
  - konieczne zwiększenie możliwości retencyjnych terenu.

II. Roślinność

- **Potencjał biocenotyczny**
  - roślinność potencjalna — wysoka wartość — ochrona, możliwe wzbogacanie bioróżnorodności,
  - roślinność potencjalna wraz z roślinnością synantropijną i ozdobną — wartość pośrednia — pożądane wzbogacanie bioróżnorodności,
  - roślinność synantropijna i ozdobna — niska wartość — możliwe wzbogacanie bioróżnorodności, różne formy zagospodarowania,
- **Wartość florystyczna**
  - obecność rzadkich i chronionych roślin — wysoka wartość — konieczna ochrona,
  - obecność roślinności rodzimej, naturalnych zbiorowisk — ochrona i możliwe wzbogacanie bioróżnorodności,
  - obecność roślinności synantropijnej na gruncie zdegradowanym — możliwa adaptacja zależnie od celów projektowych,
  - obecność roślinności synantropijnej i ozdobnej, inwazyjnej w zbiorowiskach naturalnych — konieczne zabiegi regulujące rozprzestrzenianie się roślinności obcej,
- **Tendencje**
  - wzrastająca rola roślinności rodzimej — wzmocnienie tendencji,
  - wzrastająca rola roślin synantropijnych — wzmocnienie lub ograniczanie tendencji, zależnie od idei,
  - wzrastająca rola ekspansywnych roślin obcego pochodzenia — ograniczanie tendencji.

III. Fauna

- obecność ssaków i innych zwierząt — ograniczone zmiany, możliwe wzbogacanie bioróżnorodności,
- obecność głównie ptaków — możliwe wzbogacanie bioróżnorodności.

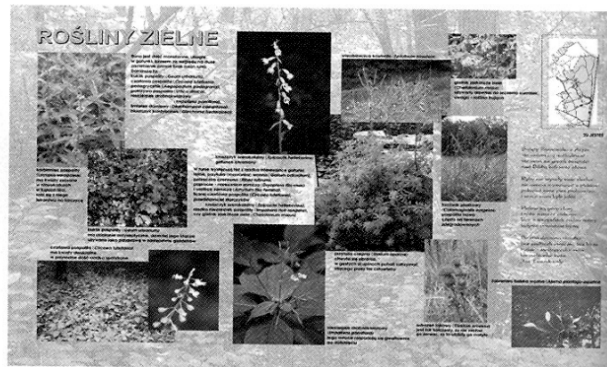
IV. Czynniki kulturowe

■ **Rola w strukturze urbanistycznej**

- element uporządkowany o wysokiej wartości ekologicznej — ochrona, zmiany niewielkie,
- element uporządkowany o wysokiej wartości estetycznej — ochrona, zmiany niewielkie,
- element o znaczącej wartości przyrodniczej, akceptowalnym estetycznie — możliwe ograniczone zmiany,
- element nieuporządkowany ze znaczną wartością ekologiczną — konieczne zmiany w estetyce i ochrona wartości przyrodniczych,
- element nieuporządkowany z niską wartością ekologiczną — konieczne zmiany.

Podsumowanie

Każde miasto posiada nieużytki, obszary zrehabilitowane i zdegradowane. Kwestią wciąż żywą jest sposób traktowania tych terenów. Większość z nich jest najczęściej pozostawiana bez widocznej pielęgnacji. Na terenach tych rozwija się spontanicznie roślinność ruderalna, która często prezentuje wysokie walory estetyczne. Względy ekologiczne wskazują na ich znaczący potencjał przyrodniczy, zwłaszcza że coraz częściej można tu znaleźć gatunki rzadkie i chronione. Zagadnieniem wymagającym szczególnej uwagi jest tu, z jednej strony, ochrona walorów ekologicznych, z drugiej zaś — sposób eksponowania i wydobycia walorów estetycznych tych terenów. W obecnej formie często szpecą otoczenie. Część z nich — czekając na przyszłość, docelowe inwestycje o różnej funkcji — nie może podlegać trwałemu, przyrodniczemu zagospodarowaniu. Przy sprzyjających okolicznościach mogą jednak złożyć się na sieć elementów o ograniczonym czasie istnienia, uzupełniających system przyrodniczy aglomeracji, a jednocześnie podnoszących jej walory krajo-

Tablica omawiająca ciekawe rośliny zielne występujące na terenie użytku ekologicznego Lasek Chropaczowski

brazowe i stanowiących wartościowy element dla rekreacji pieszej i rowerowej.

Szereg obecnych nieużytków może zyskać również trwałą funkcję elementu systemu zieleni jako użytki ekologiczne, przy zachowaniu trwającej tu naturalnej sukcesji i innych procesów cennych przyrodniczo, a nawet przy kreowanym wzbogacaniu składu istniejącej tu roślinności rodzimej. Miejsca te warte są ochrony, ale również umiejętnego udostępnienia, jako wartościowe obiekty rekreacji poprzez edukację ekologiczną i społeczną.

dr inż. arch. **Krzysztof M. Rostański**,
Wydział Architektury, Politechnika Śląska, Gliwice

Śródtytuły od redakcji